

Б.М.Сүйерқұл¹, Г.Б.Халидуллаева²

¹А.Байтұрсынов атындағы Тіл білімі институтының
бас ғылыми қызметкері, ф.ғ.д., Алматы қаласы, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті және «Ғылым ордасы»
кешенінің базасындағы ғылыми-зерттеу институттарының бірлескен
білім беру бағдарламаларының 2 курс магистранты,
Алматы қаласы, Қазақстан

«ОТ» АРХЕТИПІНІҢ ТІЛДІК РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСЫ ЖӘНЕ СЕМИОТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация: Адамзат тілі – ерекше құбылыс. Ол адамға тән мәдениеттің, сана мен ақыл, логика, психологияның – жалпы адам бомысының ең кең түрдегі көрінісін сипаттайтын әрі оларды таңбалап отыратын жанды құбылыс.

Әлемдік лингвистикада жаңа даму кезеңінің қалыптасып, когнитивті бағытқа бет бұру эмоция, символ, тілдік сана, таным сынды ұғымдарды басты негізге ала отырып, адам танымын тілдік тұрғыдан зерттеуге жаңаша жол ашты. Антропоцентристік парадигма адамға бағытталғандықтан, тілдік мәселелер адам жанымен байланысты құбылыстармен түсіндіріледі. Сондай-ақ адам санасының, руханиятының тілде көрініс табуына баса назар аударылады. Біз кез келген тілдік бірлікті лексика-семантикалық тұрғыдан тікелей адам жанымен байланыстырып қарастыра алмаймыз. Концепт деңгейіндегі ұғымдар адам мен оның болмысын, өмірін, тіршілігін анағұрлым кеңірек беретіндіктен, концептіге тоқталамыз. Оның ішінде «от» концептісінің тілдік репрезентациясы мен семиотикалық ерекшеліктерін түрлі мысалдармен түсіндіруге тырысамыз.

Мақалада «от» архетипінің тілдік репрезентациясы және семиотикалық ерекшеліктері жайында сөз болады.

Тірек сөздер: концепт, архетип, таным, таңба, сана.

Б.М. Сүйерқұл¹, Г.Б. Халидуллаева²

¹главный научный сотрудник Института языкознания имени А. Байтұрсынова,
док.филол.н.,
Алматы, Казахстан

²магистрант 2 курса совместных образовательных программ научно-исследовательских институтов на базе Казахского национального университета им. Аль-Фараби и комплекса «Ғылым ордасы», Алматы, Казахстан

ЯЗЫКОВАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ И СЕМИОТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АРХЕТИПА «ОГОНЬ»

Аннотация. Язык человечества – особое явление. Это живое явление, которое характеризует и маркирует наиболее широкий вид человеческой культуры, сознания и ума, логики, психологии.

В мировой лингвистике сформировался новый этап развития, ориентированный на когнитивное направление, на основе таких понятий, как эмоция, символ, языковое сознание, познание, раскрыл новые подходы к языковому исследованию человеческого познания. Антропоцентристская парадигма направлена на человека, языковые проблемы объясняются явлениями, связанными с человеческой душой. Особое внимание уделяется тому, чтобы сознание, духовность человека проявлялась в языке. Мы не можем рассматривать любую языковую единицу с лексико-семантической точки зрения непосредственно с человеческой душой. Мы останавливаемся на концепте, так как понятия на уровне концепта дают более широкие возможности человека и его бытия, жизни, жизни. В частности, мы пытаемся объяснить языковую репрезентацию и семиотические особенности концепта «огонь» используя различные примеры.

В статье рассматриваются языковая репрезентация и семиотические особенности архетипа «Огонь».

Ключевые слова: концепт, архетип, познание, символ, сознание

B.M. Suyerkul¹, A. Mursal²

¹Chief Researcher of the A. Baitursynov Institute of Linguistics,
Doctor of Philology, Almaty, Kazakhstan

²2nd year undergraduate student of joint educational programs of research institutes
on the basis of the Al-Farabi Kazakh National University and the «Gylym Ordasy»
complex, Almaty, Kazakhstan

LANGUAGE REPRESENTATION AND SEMIOTIC FEATURES OF THE «FIRE» ARCHETYPE

Annotation. The language of humanity is a special phenomenon. This is a living phenomenon that characterizes and marks the broadest kind of human culture, consciousness and mind, logic, psychology. In world linguistics, a new stage of development, focused on the cognitive direction, has formed on the basis of such concepts as emotion, symbol, linguistic consciousness, cognition, has revealed new approaches to the linguistic study of human knowledge. The anthropocentric paradigm is aimed at a person, language problems are explained by the phenomena associated with the human soul. Special attention is paid to the fact that the consciousness, spirituality of a person is manifested in the language. We cannot consider any linguistic unit from a lexico-semantic point of view directly with the human soul. We stop at the concept since concepts at the concept level give wider opportunities for a person and his being and life. In particular, we try to explain the linguistic representation and semiotic features of the concept «fire» using various examples.

The article deals with the linguistic representation and semiotic features of the «Fire» archetype the concept give more opportunities for a person and his life, life, life. In particular, we try to explain various examples of linguistic representation and semiotic

features of the concept of «fire».

Keywords: concept, archetype, knowledge, symbol, consciousness

Сөз қадірін өз қадірім деп білетін біздің халықта сөз, сөз өнері ежелден-ақ ерекше мәнге ие болған. Сөздер түрлі қызметтері арқылы өз алдына бар болмыс-тың, біздің санамыз қабылдай алатын әлем бейнесінің суреті болады, сондай-ақ санадан тыс, ақылымыз жетпейтін, өлшеусіз абстрактілі болмыстың да сырын біз түйсік арқылы танып, барынша сөзбен сипаттауға тырысамыз.

Әйгілі семиотист Ч.С. Пирсстің пікірін мысалға келтірейік: «Каждое слово – есть символ. Каждое предложение – символ. Каждая книга – символ... Ценность символа в том, что он служит для придания рациональности мысли и поведению и позволяет нам предсказывать будущее» [1, 21]. Әрбір сөздің символ болатынын айта келіп, Пирс мұнда сол символдар арқылы біздің ойлау жүйеміз, одан әрі мінез, кең тұрғыда түсінсек, бүкіл болмысымыз бен танымымыздың жүйесі қалыптасатынын айтқан. Әрине, мұнда уақыт кеңістігінің рөлі жайлы айтпасқа болмайды. Өйткені адам ғұмырының бастапқы кезеңінде қоршаған ортасындағы адамдардың, қоғамның қолданысындағы тілдік және тілдік емес таңбалар арқылы танымы қалыптасады. Адам – біртұтас күрделі жүйе. Белгілі бір қырынан, адамды өндірістік механизм деп, сол механизмнің өзегін – таным деп, ал сөздерді танымды іске қосып, сол механизмнің өндірістік қызметін қамтамасыз ететін капитал деп алайық. Механизмнің қалыпты, жүйелі жұмысын қамтамасыз ететін мөлшерде қажет капиталын – сөз қорын жинауы – ғұмырдың бастапқы кезеңінде іске асатын болар. Мұнда Ч.С. Пирс таңбаның белгілі, шектеулі уақыт аралығындағы қызметін айтып тұр: «Ценность символа в том, что он служит для придания рациональности мысли и поведению...» Одан кейінгі кезеңде адам-механизм өзіне жинаған сөз қоры, соның жүйесі арқылы тек сыртқы болмысты ғана емес, өзінің ішкі болмысын да тани бастайды. Өзінің ішкі әлеміне бойлап, жанын сезе бастағанда, танымның дағдылы қызметіне жан қуаты әсер ете бастайды. Енді адам жай, қалыпты механизм емес, рухани өндіргіш күші бар механизмге айна-лады. Бұл құбылысқа адамзат руханиятының өшпес мұрасына айналған ақын-жазушылардың шығармаларын мысал ретінде тануға болады. Шығармашыл тұлғалардың туындылары тек білім, таным, логика, пайым, парасатының нәтижесі ғана емес, сондай-ақ жан қуатының, рух күшінің өнімі болады. Жан қуаты мен рух күші әр адамда әртүрлі болмақ. Осы арада Ч.С. Пирс пікірінің жалғасына тоқтала кетейік: «Ценность символа в том, что он ... и позволяет нам предсказывать будущее». Ғалым бұл пікірінде таңбаларды нақты бір уақыт шеңберінің ішінде болашақпен байланыс боларлық дәнекер қызметін атқарушы тетік ретінде қарайды. Алайда уақыттың біздің өлшеп, тануымыздан да тыс екенін ескерсек, таңбалардың болашақ немесе қазіргі, я бомаса өткен шақтардың ғана емес, абстрақтылы әлемнің сипатын танытушы, яғни мәңгілік болмыстың бейнесі екенін ұғамыз. Абайтанушы ғалым Төкен Ибрагимов: «Ғұмыр – адам баласына да, өзге тіршілік иесіне де ортақ дүниедегі жас мөлшері. Ал өмір – адам ұрпағына тән тіршілік мөлшері шексіз уақыт, ғұмыр – қысқа, өмір – мәңгі. Өмірмен бірге жасай беретін ғұмыр бар. Ол – өнер ғұмыры, өнерпаз ғұмыры, ой ғұмыры да болар», – дейді [2, 38]. Ой ғұмырының таңбалар арқылы жарыққа шығуында жан қуатының мықтылығымен, рух күшінің басымдығымен кейбір таңбалар өлшеулі уақыттардың ғана емес, мәңгілік уақыттың айналымындағы ұғымдарға айналып кетеді. Ондай ұғымдар қатарына күшті эмоция мен терең жан күйлерінің атауы болатын сөздер

кіреді. Біз мақаламызда әлем әдебиеті шығармаларында ең бір көркем әрі өте кең қолданыс тапқан «от» архетипіне тоқталмақпыз. «От» сөзі қазақ халқының мәдени өмірінде, тұрмысында кең қолданыс тапқан. Тіліміздің паремиологиялық қорында аталмыш архетиптің қатысуымен жасалған сөздер мен тұрақты қолданыстар өте көп. Олардың бірқатарын I-кестеден көреміз.

I-кесте. «От» архетипінің қазақ тілінің паремиологиялық қорындағы репрезентациясы:

Сөз	«От» архетипінің қатысуымен жасалған тұрақты қолданыстар	Түсіндірмесі
ОТ	Отпен аластау, отпен тазарту; отпен бұрғылау; отпен ойнады, отпен шарпу, отпен копару; Оттай жайнады, оттай жанды; оттай жалады; оттай опалы бол; оттай орақшы, жаудай қарақшы; оттай ыстық; отан алып, суға салып; оттары жымындайды; оттың басы; оты азайды; оты бетіне атып; оты сөнді; оты тұтанбаған; оты қанды; оты өре жанбайды; оты өшпелі; отымен кіріп, күлімен шықты; отымен ойнап, суымен қайнады; отымның алды, суымның тұнығы; отың сөнбесін; отынның басы ойнақты болсын, қоранның іші торпақты болсын; отқа (шокка) отырғызды; отқа жіберді; отқа итерлі; отқа сиді; отқа табынды; отқа түсті; отқа шақыру; отқа карап қалды; отқа қақтанды; отқа қойды; отқа ұмтылған көбелектей болды; отқа күймейтін, суға батпайтын (отқа салса жанбайды, суға салса батпайды); отқа күйіп, суға батуға бар; отқа май құю; отқа оралып, суға сүрінбе; отынның басын билей алмады.	Отпен байланысты асты сызылған сөздер мен сөз тіркестерінің бәрі коннотатты мән-ге ие. Олардың бір тобы тікелей отпен байланысты қалыптасқан дағды, ырымдарды білдіреді: <i>отпен аластау, отпен тазарту, отқа табыну, отқа май құю.</i> Екінші тобы бейнелілік сипатқа ие тұрақты тіркестер: <i>отпен ойнады, оттай жалады, оттай опалы бол, т.б.</i> Үшінші топты құрайтын сөздер – таза ауыспалы мәнге айналған сөздер: <i>отқа сиді, отқа отырғызды, отың сөнбесін, т.б.</i>
ОТ-БАСЫ	Отбасы-неке заңнамасы, отбасынан аспады, отбасыннан өрт шықсын, отбасы, ошақ қасы, т.б.[3, 481-484].	«Отбасы» сөзі қазақтың өмір сүру деген ұғымның өзін ең бірінші отпен байланыстырағынын білдіреді. Тура мағынасында от – тоқтықтың, биологиялық тұрғыда – өмір сүрудің нышаны. Өйткені от болмаса, азықта, ас та болмайды. Осыдан келіп отпен байланысты <i>ошақ, қазан, түтін</i> сөздеріде сакралды ұғымға айналған. Мысалы, <i>ошақ пен қазан</i> – өмір сүрудің, тіршілік етудің, ал <i>түтін айрандай ұйыған тату отбасы</i> болудың нышанына айналған.

Кестедегі сөздердің мағыналық реңктері әртүрлі. Мұнда сөздің жай атауыштық қызметі бірінші байқалып, одан ары өзге сөздермен тіркесіп келіп, бейнелілік сипатқа ие болып, тағы да шарықтап барып экспрессивті қызметке ауысады. Біз

бұл сөздер мен сөз тіркестерін, олардың ұғымдық сипаттарын жалпыхалықтық қолданыс арқылы туындағандықтан, объективті деп қарастырамыз. Ал «от» сөзін авторлық қолданыстан, субъективті таным тұрғысынан алып қарайтын болсақ, сөзге жан қуатының ықпалын және керісінше, жанға сөздің, оның ар жағында сол сөзбен таңбаланатын беймәлім дүниенің әсерін көреміз. Мұндай ықпалдасу – парадокс – Мағжанның «От» өлеңінде неғұрлым анық, мықты сезіледі:

Күннен туған баламын,
Жарқыраймын, жанамын.
Күнге ғана бағынам,
Өзім – күнмін, өзім – от,
Сөзім, қысық көзім де – от
Өзіме-өзім табынам,
Жерде жалғыз, тәңірі – от,
Оттан басқа тәңірі жоқ [4, 15].

Ақын қандай да бір тылсым болмысты тұтастай от ұғымымен беріп тұр. Өзі де сол ұғыммен, бәлкім, ұғым деудің өзі тарлық ететін болар – от бейнесі арқылы айшықталған тылсым болмыспен жаны, рухы арқылы тұтасып отыр: «...Өзім – күнмін, өзім – от...». Бұл тұста ақын уақыттың ырқын жарып шығып отыр: енді от сөзі жай ғана құбылыстың атауы емес, жай ғана экспрессивті ұғым емес – енді ОТ сөзі адам жанымен-сонау Тәңірден жаралған адамның асқақ рухымен, біз дүние деп танитын шегі бар әлемнен тысқары мәңгілік әлемді сезуге ұмтылған жанның қуатымен астасып кеткен, сол қуаттың өзіне айналып кеткен мистикалық символ болып отыр.

Қазақ когнитивті тіл білімінің алғаш негізін қалаушы Қанығұл Жаманбаева Мағжанның осы өлеңін танымдық тұрғыдан былай талдаған: «Келе-келе «От» сөзі бүкіл дүниені белгілейтін, бүкіл болмыстың қасиетін бойына жиған жалғыз-дара тұрған Сөзге өтеді (ырғақ, ритм бір нүктеге құйылады). Бұл сөз – барлық нәрсенің ішкі мәніне айналады. Ол тіпті адамның да ішкі мәнін құрайды» [5, 65].

Біз Мағжанның мистикалық әлеміне үңілер болсақ, көркем бір қуатты ритмді сезе бастаймыз. Аңғаратын болсақ, Мағжанның аталмыш өлеңі тек суреттеу, сипаттау, айту, түсіндіруден тұрмайды. Ерекше динамикадан тұрады, автор динамикалық күшке ие сөздерді ұсынып отыр. Ол жеткізген құбылыс – жай құбылыс емес, оқырманның ішіне де от түсірер қуатқа ие, автордың жан қуатымен өрілген тірі құбылыс. Осы тұста когнитивті тіл білімінің антропоэекті бағытының мәні ашылып тұр:

1-сурет. Сөз-таңба мен Адам әлемінің астасуы

Таңбалар адам арқылы жарыққа шығып, қандай да бір құбылысты сипаттап отыр және тікелей адам жанымен байланысты құбылысқа айналып отыр. Құбылыстың өзегі – Адамның өзі, яғни ойы, танымы, пікірі, ішкі қуаты.

«Когнитивизм – бұл адамның сана, зердесін, ойлау қабілетін және ментальді әрекеттері мен оның жай-күйін зерттейтін ғылыми бағыт. Бұл – адам болмысындағы білім мен танымы туралы, дүниені қабылдау және тануы туралы ғылым» [6, 38].

Когнитивизмнің негізгі түсініктерінің бірі – концепт. «От» ұғымы толығымен концепт бола алады. Концепт түсінігі лингвистикалық категория ретінде көптеген ғалымдар тарапынан қарастырылған және көптеген ережелері берілген. Ал Мағжан-

ның қолданысындағы от ұғымы концептінің келесідей түсіндірмесіне сәйкес келеді: «...концепт – уәжделген және өңделіп ұсынылған өнім» [5, 42]. Өйткені «от» ұғымы Мағжанның өңдеуінде мүлде ерекше мәнге ие болып тұр. Мағжанның жан қуаты сонда – ол өз танымы арқылы күллі түркі жұртының танымындағы, нанымындағы Отты жырлап отыр. Мұнда Мағжанның ішкі танымы ғана жатқан жоқ. Күллі түркі халқының мифтік, түпкі танымы жатыр: «Жерде жалғыз тәңірі – от, Оттан басқа тәңірі жоқ». Жоғарыда отқа қатысты тілдік бірліктерді семантикалық топтарға жіктеп көрсеттік. Енді тек морфологиялық тәсіл арқылы түбірден өрбіген сөздерге ғана тоқталмай, танымдық тұрғыдан келіп, «от» сөзін айтқан кезде санада сәуеленетін ассоциативтік ұғымдарды қарастырамыз:

От – жарық – жылу – ыстық – сәуле – Нұр – Күн / оттан жылу, жарық тарайды, өзі ыстық болады. Ал түркілік ұғымда Нұр Тәңірден тарайды деп ұғады. Ал діни түсінік бойынша, от – адам жаратылысындағы төрт түпнегіздің бірі, оттан адамның нәпсісі жаратылған деп саналады [7, 41-42] Діни таным тұрғысынан алғанда, оттың екі көрінісі бар: Нұр’ани, зұл’ани [8, 81] Нұр’ани оттың көзге көрінбейтін Нұрымен сабақтас ұғым, яғни Нұр – Жаратушы Тәңірмен, Алла тағаламен байланысты, ал зұл’ани – зұлым күштермен, нәпсімен байланысты түсініледі.

Авторлық таным тұрғысынан келіп, «от» сөзінің мағыналық шеңберінен өрбіген бірліктерді қазақтың біртуар данасы Абай қолданысы аясында аламыз. Тілдік бірліктерді тек тілдік тұрғыдан ғана емес, танымдық тұрғыдан талдап отырғандықтан, Абайдың даналық болмысынан тамшыдай үзіліп түскен ізгі ойларының өзегіне үңіліп көрейік. Абайтанушы ғалымдар Абайдың: «Адамды сүй, Алланың хикметін сез», – деген жолын «Абай ілімінің асыл негізі» деп атайды. «Ақын өмірдің қызығын екі нәрсемен байланысты түсінеді: а) адамды сүю; ә) Алланың хикметін сезу. Ақынның бұл ұстанымы – адамның қасиеті – *ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек* – үшеуі ғана екендігі туралы өзекті қағидамен ұштасады. Адамның табиғи болмысын, әуелгі қалпын іздегенде, ақын осындай қорытындыға келеді. «Махаббатпен жаратқан адамзат» баласының табиғи қасиетін, бастапқы қалпын ақын осы үшеуінің бірлігі негізінде анықтайды. Қасиет адамның сыртына емес, осы үшеуінің бірлігі негізінде анықталатын қалыбына, боямасыз ықыласына бітетіні туралы байламға келеді» [2, 42].

Абай философиясы адам өмірінің мәнін *адамды сүю, Алланың хикметін сезу* деп негіздесе, ол шарттылық тек үш сапа арқылы жүзеге асатынын көрсетеді: *ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек*. Ал осындағы оттың сипатына қатысты ыстық және жылы сөздері қайрат пен жүректің де негізгі сипаты болып тұр. Ал ақыл – нұрлы. Сондай-ақ Абай осы үш бірліктің әрбірінің функциясын анықтайды:

2-кесте. «От» архетипінің қазақ тілінің паремиологиялық қорындағы репрезентациясы

Адамның үш рухани негізі	Сапалары	Функциялары мен сипаттары	Қасиеттері
Қайрат	«ыстық»	– қаруы көп, күші мол, – қаруына қарай қапты-лығы да жетерлік; – пайдасы да бар, залалы да бар, өйткені кейде жақсылықты берік-ұстаса, кейде жамандық-ты берік ұстайды.	– адамның күші қайратпен өл-

Ақыл	«нұрлы»	<ul style="list-style-type: none"> – ақылсыз ешнәрсе табылмайды; – Жаратқан Тәңірді тану; – дүниені тану; – амал мен айла да ақылдан. 	<ul style="list-style-type: none"> – «ақылға сәуле қонады»; – ақыл мәңгілік өлмейді; – ақыл қайраттан асып тұрады; – ақыл тоқтайды; – ақыл ар мен ұяттың күзетшісі болады; – ақылды сақтайтын «мінез» те-ген сауыт болады.
Жүрек	«жылы»	<ul style="list-style-type: none"> – жақсылыққа елжіреп, ериді; – жамандықтан жиреніп, тулайды; – әділет, ынсап, ұят, рақым, мейірбандық; – бәрі жүректен шығады; – ақылдың айтқан жақсылығы-на жаны, діні құмар болады; – қайратты да еркіне жібермейді; орынды іске күшін аятпайды, орынсыз іске қолын босатпайлы. 	<ul style="list-style-type: none"> – жүрек өз сипаттары арқылы махаббаттың мәнін ашады. Махаббат жүректе болады.

Егер адамның асыл негізі болған осы үш бірліктің *ыстық, жылы, нұрлы* сынды отқа да тән сапалары болмаса, ол адам толық адам бола алмайды. Аталмыш сипаттары арқылы ғана адам Абай негіздеген «толық адам» биігіне жете алады:

«Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,

Сонда толық боласың елден бөлек» [9, 95].

Дегенмен адам баласына бұл үшеуін тең ұстау қиынға соғатынын айтып кеткен ақын осылардың ішінде Жүрекке үстемдік береді.

Халық арасында мынадай насихат сақталып жеткен: «Кісі жамандық көрсе, оны қолымен түзесін, оған әлі келмесе, сөзімен түзесін, оған әлі келмесе, жүрегімен түзесін». Жамандықты қолмен түзеу үшін кісінің қолында билігі бар әкім болуы керек. Ал сөзбен түзеу үшін ақылы ағып тұрған ақын болуы керек. Ал жамандықты жүреппен түзеу үшін адамның жүрегінде иман болуы керек. Сонда «Жүрек – иманның ұясы».

Міне, осы тұста «От» архетипінің түпкі мәні – иман нұрымен сабақтаса түсінілетін Рухпен байланысы көрініс береді. Алла тағала ең алғаш Адамды жаратқанда оған «Нұр иманды» аманат етіп тапсырған және оны «алынбас қамал» Жүрекке орнықтырған... Бұл ұғым тілімізде «Жүрегінде оты бар», «Жүрегінде иманы бар» т.б.с.с. қолданыстар арқылы таңбаланған (Абайдың «жылы жүрек» деген тіркесін де есіңізге түсіріңіз).

Жүректің көзі ашылса,

Хақтың түсер сәулесі.

Іштегі дертті қашырса,

Адамның хикмет кеудесі, – дегенде Абай сол Жаратушының аманаты қалайша Алла тағала мен Адамның арасындағы нәзік те мықты дәнекер рөлін атқаратынын меңзегендей. Оттың бір көрінісі – сәуле – тікелей иман нұрдың мекені – жүрекке түспегі де осылайша нақтыланады. Қорыта келгенде, от – адамзат танымындағы ең көне төрт архетиптің, адамизаттың негізін құрайтын бастапқы төрт түпкі элементтің бірі. Ол – адамның рухани болмысын анықтауға негіз болатын күрделі құрылым. Себебі, ақ пен қараның, жақсы мен жаманның, оң мен

солдың қарама-қарсылығы мен бірлігі заңдылығына сәйкес жүзеге асырылатын өмірдегі күллі іс-әрекеттердің қандай нәтиже бермегі осы түпнегізге, яғни адам баласының бойындағы нәпсіні қаншалықты игеріп, басқара алуына және қалайша тәрбиелегендігіне байланысты болмақ! Сондықтан Оттан тарайтын жылу мен жарық адам жанына қуат сыйлаушы Нұрдың шашырап түскен шуағы қаншалықты алуан түсті болса, сол құбылыстардың әрбірін сипаттайтын тілдік бірліктердің семиотикалық мәні де соншалықты алуан түрлі болуы – заңдылық. Осымен байланысты, тіліміздің паремиологиялық қорындағы «от» архетипінің қатысуымен жасалған тұрақты бірліктердің семиотикалық әлеуетін діни таным тұрғысынан зерделеу – келешектің еншісінде.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- [1] Пирс Ч.С. Элементы логики. Спекулятивная логика // Семиотика. – М., 1983.
- [2] Абайтану. 34-т. – Алматы: Қазақ университеті, 2017.
- [3] Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – т.7. Қ-П. – Алматы: Ғылым, 1983. – 672 б.
- [4] Жұмабай М. Өлеңдер мен дастандар. Жан сөзі. – Алматы: Раритет, 2005. – 256 б.
- [5] Жаманбаева Қ. Тіл қолданысының когнитивтік негіздері. – А.: Ғылым, 1998. – 140 б.
- [6] Әмірбекова А. Қазіргі қазақ тіл біліміндегі жаңа бағыттар. – А.: Елтаным, 2011.
- [7] Сүйеркүл Б.М., Сейітбекова А.А. Тарихи теолингвистика: қалыптасуы, дамуы, негізгі бағыттары. Н.Рабғұзидің «Адам ата – Хауа ана» қиссасы мен А.Йүгінекидің [8] «Ақиқат сыйы» дастаны материалдары негізінде. Монография. – Алматы, 2017. – 140 б.
- [9] Сағындықұлы Б. Ғаламның ғажайып сырлары. – Алматы: Ғылым, 1997. – 296 б.
- [10] Абай Құнанбайұлы. Шығармаларының екі томдық жинағы. Т.1. Өлеңдер мен аудармалар. – Алматы: Жазушы, 2005. – 488 б.

МРНТИ 16.21.37

Д.А.Садық

А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының аға лаборанты
Алматы қаласы, Қазақстан

«ТҮПКІТЕК ДАУЫСТЫЛАРДЫҢ ҚАЗІРГІ ТҮРКІ ТІЛДЕРІНДЕ ВАРИАНТТАЛУЫ»

Аннотация: Салыстырмалы фонетиканын зерттелу деңгейі мен тіл білімінде алатын орны айқындалып, қазақ тілінің қарақалпақ, татар, өзбек, ұйғыр, әзірбайжан, түрікмен тілдерінен фонетикалық айырмашылықтарының арнайы зерттелуі сөз етіледі. Сонымен қатар мынадай мәселелер қарастырылды: салыстырмалы фонетиканың тіл білімінде алар орны; түркі тілдерінің түпкітек дауыстыларының вариантталу деңгейі;

Мақалада архетип дауыстылардың вариантталу деңгейі жайлы баяндалады.

Тірек сөздер: тіл тарихы, салыстырмалы фонетика, этимология.